

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКОВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглянуто особливості функціонування науково-термінологічної лексики в текстах української постмодерної прози, описано засоби стилістичного використання термінолексем українськими письменниками-постмодерністами.

Ключові слова: лексика, термін, термінологія, стилістика.

В статье рассматриваются особенности функционирования научно-терминологической лексики в текстах украинской постмодерной прозы, описано средства стилистического использования терминолексем украинскими писателями-постмодернистами.

Ключевые слова: лексика, термин, терминология, стилистика.

The article presents the functional features of scientific-terminological lexicon in the texts of Ukrainian postmodern prose, the ways of stylistic using of terms by Ukrainian postmodern writers are also presented there.

Keywords: lexicon, term, terminology, stylistics.

У словниковому складі української літературної мови вагома роль належить науково-термінологічній лексиці, кількість якої з розвитком науки і техніки постійно зростає. У лексикології терміном прийнято називати спеціальне слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, виробництва, мистецтва тощо [7, с. 158; 2, с. 8].

Загальновідомо, що функціонування науково-термінологічної лексики не обмежується сферами її безпосереднього застосування, тобто сферами наукових досліджень. Особливістю нашого часу – часу бурхливих глобалізаційних процесів – є те, що окремі групи слів термінологічної лексики швидко стають широко та активно вживаними в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. «Термінолексика перестає бути тільки термінологічною, набуває нових переносних значень, входить у художню літературу як матеріал для нових, оригінальних тропів» [4, с. 17]. Цей тип лексики органічно входить у мову української постмодерної прози, і не лише для творення тропів, а й для реалізації інших стилістичних функцій. У статті будуть описані стилістичні можливості науково-термінологічної лексики, яка функціонує в текстах української постмодерної прози.

Серед науково-термінологічної лексики, яка вживається в постмодерних текстах, трапляється як загальнонаукова термінологія, поширена в

багатьох сучасних галузях наукових знань (напр., синхронія, субстанція, трансформація, узагальнення, синтез, критерій, теорія, практика тощо: *Притулок теж підпорядкований якійсь логіці, але мусиш пізнати її сам. Теорія не передуює практиці в цьому випадку* (Пагутяк Г. Писар східних воріт притулку, с. 90)), так і спеціальна наукова термінологія, властива окремим галузям науки чи мистецтва. У складі спеціальної науково-термінологічної лексики, вживаної в творах української постмодерної прози, виділяється, зокрема, така термінологія:

1) лінгвістична: *а коли не бавитися евфемізмами* (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу, с. 50); *У такий спосіб він мимоволі переступав заведені в цьому суто чоловічому колі неписані правила, зокрема, обов'язкову вербальну розкутість* (Андрухович Ю. Дванадцять обручів, с. 28);

2) музична: *Я сіла за комп'ютер і красиво змахнула руками, ніби зіграла арпеджіо до мажор* (Пиркало С. Зелена Маргарита, с. 52); *Сміх не вирухав, та навіть його вже легко перекривало могутнє крецендо хору і туті духових* (Іздрик Ю. Острів Крк, с. 13);

3) психологічна: *Згадав, що завтра на ранок призначено «сеанс групової терапії» – так це у них тут називалося* (Іздрик Ю. Подвійний Леон, с. 146); *У мене маніакально-депресивний психоз, нав'язливі ідеї й галю-*

цінації (Пиркало С. Не думай про червоне, с. 100);

4) хімічна: **Гемодезу, фізрозчину, глюкози** – та він вже на ранок був би у формі; Трохи згодом я запитав у знайомого нарколога, що він думає про той **сульфазин** (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 105);

5) медична: Довелося пережити **тахікардію** через власний акцент (Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків, с. 55); Згоден на лікарню, тюрму, **лоботомію** (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу, с. 91); Увесь час вона щипає себе за стегно. Там велика **гематома** (Ульяненко О. Серафима, с. 235);

6) фізіологічна: Намагаючись приборкати **адреналін**, який закипав всередині (Андрухович С. Сьомга, с. 48); Хто не читав глибокодумних статей, у яких за допомогою слова «**естроген**» (жіночий **статевий гормон**) доводилося, що жінка – істота, обділена природою? (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу, с. 68);

7) фізична: до того ж окуліст змушений був призначити йому по цілому додатковому **діоптрію** (Андрухович Ю. Дванадцять обручів, с. 15); прогресуюча **аморфність** змушувала мене набирати тієї форми (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 139);

8) природнича: Себто описати його **географію, світ флори і фауни** (Винничук Ю. Мальва Ланда, с. 64);

9) спортивна: керівництво країни зробило різкий поворот від **гірських лижів** до веслування на **байдарках і каное** (Андрухович Ю. Дванадцять обручів, с. 66).

Виділяється семантично споріднена з суспільно-політичною лексикою група слів на позначення спеціальних понять зі сфери суспільних наук, зокрема, економічна та фінансова термінологія, наприклад: Скоро обвалиться **ринок нерухомості** (Пиркало С. Не думай про червоне, с. 328); я зовсім кепсько тямлю на **рекламі й маркетингових технологіях** (Ушкалов С. БЖД, с. 234).

В усіх наведених прикладах термінологією використовуються в прямому значенні, виконуючи суто номінативну функцію. Однак у переважній більшості випадків науково-термінологічна лексика вживається в текстах української постмодерної прози з певними стилістичними настановами. Так, у ряді випадків терміни виступають експресивними відповідниками загально-вживаних слів, підкреслюючи орієнтацію постмодерних текстів на елітарність та інтелектуальність, що є свідченням загальної ерудованості та освіченості авторів, наприклад: **мої слухачі надто спрощено сприймають алузії та асоціативні ряди; подальші трансформації залишаємо поза ремарками** (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 105); У самий розпал наших шкільних **ремнісценцій** до нас підійшов симпатичний молодий чоловік (Пиркало С. Не

думай про червоне, с. 67); **розтягуючи у своїх потребах усілякі фрагменти і сегменти минулої цілості** (Андрухович Ю. Рекреації, с. 61).

У деяких випадках простежується поступовий перехід термінологічної лексики до розряду загально-вживаної, який відбувається або через розширення первісного лексичного значення термінологічного лексему, або завдяки їх уживанню при описі звичайних побутових ситуацій: **Зображення легко піддавалися селекції; Відкинувши GILLETTE як анахронізм, я подумав було вийти на автостраду; Далі з мавпячою спритністю і впертістю маніакального моржа я ретельно вимийся антибактерійним милом** (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 148; 106; 128); **еліптичність у наляках** (Андрухович Ю. Дванадцять обручів, с. 98); **Навіть Девід поруч здавався мені не іпохондрічним ексцентриком, <...> а нормальною людиною** (Пиркало С. Не думай про червоне, с. 132).

Подеколи слова-терміни виступають у постмодерних творах елементами мовної гри; ці факти підтверджують думку дослідників про те, що принцип гри в постмодерністському тексті реалізується не лише на ідейно-естетичному рівні, але й на мовному також [6, с. 44; 3, с. 17]. Наприклад: **Думав про її серце, як воно б'ється, про два наші серця, про цю поліритмію, аритмію, синхронію, котра не має шансів перетворитися на ницівний, всевладний резонанс; Старезне полотно, півторавіковий підрамник, божевільні потьмянілі фарби, рентгеноскопія безсила, спосіб ґрунтування, манера мазків, пірке, манту, ультразвукова діагностика, нескінченні томограми, електромагнітний резонанс <...> і це було останнє, що вдалося побачити перед втратою свідомості** (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 146; 147).

Говорячи про використання термінологічних слів у художніх текстах, дослідники, як правило, акцентують на тому, що терміни втрачають свою стилістичну замкненість і використовуються «у ролі складових елементів тропів і художніх образів» [1, с. 123; див. також: 10, с. 85; 4, с. 18-19]. Нами було помічено, що в постмодерних текстах тропеїзація термінів спостерігається в доволі обмеженій кількості прикладів, переважно в основі використання термінологічних лексем лежать інші авторські інтенції. Лише в окремих випадках ми спостерігали метафоризацію терміна: **Отож цілком здаючи собі справу в однозначно сомнамбулічній природі доволишньої дійсності, я виліз на дах власного дому; знову вмоцуюсь у своєму радіофікованому термодинамічному лігві** (Іздрік Ю. Подвійний Леон, с. 106; 122). Інколи за допомогою науково-термінологічної лексики утворюється перифраза: **невблаганне западання у вегетативну прірву Альцгаймера** (Андрухович Ю. Дванадцять обручів, с. 79), – назву однієї з хвороб нервової системи (хвороба Альцгаймера) замінено метафоричним описовим зворотом **вегетативна**

пріва Альцгаймера (пор.: «В. (вегетативна – С.Б.) нервова система – нервова система, волокна якої іннервують усі органи і тканини <...>» [8, с. 99]).

Натомість надзвичайно активно термінологічна лексика використовується письменниками-постмодерністами з метою створення іронічного ефекту. Іронія присутня в багатьох постмодерних текстах; В. Пігулевський із цього приводу зауважив, що постмодерністська іронія постає у вигляді пародії, перебільшення чи гротеску, зводячи певні стереотипи та кліше до карикатури та чорного гумору [5, с. 309]. Аналізований матеріал доводить, що одним із засобів створення іронії в постмодерних творах виступає науково-термінологічна лексика, наприклад: *Я переконався, що <...> можна любити всі її запахи. Що першим ранковим бажанням є не тотальна дезинфекція, а бажання поцілувати* (Іздрік Ю. Острів Крк, с. 50); *Віддавалася вона з таким запалом, ніби робила це востаннє в теперішній інкарнації, бо в наступній, вочевидь, вона мала стати якою-небудь рослиною, бажано корисною* (Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах, с. 42); *Але це не були рукотворні муки психоделіка, що антидепресантами, заспокоїливими чи транквілізаторами <...> відвойовує для своєї хворої душі невеликі штучні радощі* (Процюк С. Жертвопринесення, с. 24). Іронія, створена таким чином, представляє речі в незвичному, новому ракурсі, а також підвищує інтерес адресанта (читача) до предмета іронічної оцінки.

Варто звернути увагу на те, що постмодерністським творам властиві також самоіронія, самопародіювання, при вираженні яких важливу роль відіграє добір спеціальних мовних засобів, зокрема слів-термінів. Одним із найпоказовіших у цьому плані прикладів нам видається оцінювання Ю. Іздріком власної прози, елементи якого знаходимо в повісті «Острів Крк»: *Ну що ж, все воно, звичайно, непогано, але це якась така суцільна тягуча каша... Бракує їй, як на мене, якоїсь **структурованості**, може, виходів на певні **узгаальнення**, я вже не кажу про такий **критерій**, як **«катарсис»**. Замало у цьому всьому **форми**. Або хоча би вдалого **закінчення**. Це, звичайно, страшенно дотепно – **винести епілог** на початок* (Іздрік Ю. Острів Крк, с. 52).

У ряді прикладів гумористично-іронічний ефект досягається завдяки поєднанню в межах одного текстового уривка науково-термінологічної та нелітературної лексики. У ролі нелітературних елементів виступають як соціальні діалектизми, так і розмовно-просторічні слова (чи фразеологічні сполучення) зі зниженою конотацією пейоративного характеру, наприклад: *Спочатку Сашко Х. говорив про **трансцендентування сегментів** тогочасного **дискурсу**, а також про те, що **ідеал досконалості** <...> **лежить в історичній процесуальності**. <...> **Після виступів Сашка у голові кумар, як після жирної косячини; Всі американці, яких я знаю, троху **хворі** на **голову**...** Якби вони були там*

*комусь потрібні, що б їх змусило набиратися тут **радіонуклідів?*** (Пиркало С. Зелена Маргарита, с. 72; 9); *Після **медитації** Валерія повідомляла мені, що її **карму** повністю оновлено, і якщо я захочу, то **можу її трахнути це раз*** (Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах, с. 42); *Що **станеться, якщо просрати цю **субстанцію**, звану долею, просто просрати – бездарно і нахабно, виклично*** (Бриних М. Електронний пластилін, с. 22); *Її чоловік **сидить на фенобарбіталі*** (Чех А. Цього ви не знайдете в Яндексі, с. 69). Широке застосування в постмодерних текстах подібних поєднань різностильових лексичних елементів свідчить про відсутність внутрішньої замкнутості в лексичній системі сучасної української мови та наявність тенденції до взаємопроникнення й синтезу лексичних одиниць різних рівнів. Подібне контрастування мовних елементів, – зазначає В. Чабаненко, – є водночас і формою їх взаємозв'язку. «Мовний контраст – це не просто об'єктивна лінгвістична універсалія, а ще універсалія лінгвостилістична, породжена суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову» [9, с. 13-14]. На думку дослідника, саме від наявності контрастуючих одиниць залежить мовна експресія в контекстуальних умовах, оскільки різностильові контрасти збагачують емоційну палітру тексту, збільшують його експресивну напругу, роблять мовлення стилістично гнучким та поліфонічним.

Отже, можемо виділити ряд особливостей функціонування науково-термінологічної лексики в постмодерних текстах. Виступаючи експресивними відповідниками загальноживаних слів, термінолексми підкреслюють певну орієнтацію постмодерністських текстів на елітарність та інтелектуальність. При цьому простежується процес переходу деяких термінологічних лексем до розряду загальноживаних. Також науково-термінологічна лексика (зокрема, лінгвістична, музична, психологічна, хімічна, медична, фізіологічна, фізична, природнича) використовується в постмодерних текстах із метою створення іронічного ефекту, на відміну від художніх текстів інших напрямків, у яких, за спостереженнями дослідників, найчастіше відбувається тропеїзація термінів, що посилює образність висловлювань. Особливий стилістичний ефект досягається завдяки поєднанню в межах словосполучення або речення науково-термінологічної та нелітературної (розмовно-просторічної або соціально маркованої) лексики, що також є специфічною рисою постмодерних текстів. В окремих випадках поряд із термінолексмами письменники-постмодерністи вживають некодифіковані мовні елементи, що зближує художнє мовлення з усно-розмовною практикою соціуму. Перспективи подальших розвідок убачаємо у з'ясуванні функціональних особливостей науково-термінологічної лексики, що виявляються в публіцистичних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпова В.Л. Термін і художнє слово. – К.: Наукова думка, 1967. – 129 с.
2. Лагутіна А.В. Місце термінології в національній мові // Культура слова: Респуб. міжвід. зб. – К.: Наукова думка, 1983. – Вип. 25. – 88 с.
3. Лізлова С. Гра в постмодерністському творі: на матеріалі творчості Ю. Андруховича: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2004. – 23 с.
4. Мінасян В.І. Терміни в поезіях М. Бажана // Культура слова: Респуб. міжвід. зб. – К.: Наукова думка, 1983. – Вип. 25. – 88 с.
5. Пигулевский В. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму. – Ростов-на-Дону, 2002. – 348 с.
6. Пікун Л. Дзеркальна гра набутками культури як явище літературного постмодернізму // Слово і Час. – 2005. – № 11. – С. 40-47.
7. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 438 с.
8. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2008. – 1008 с.
9. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.
10. Ярмук В.І. Стилїстичні функції термінології в сучасній українській поезії // Семасіологія і словотвір: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 83-87.

Рецензенти: д.філол.н., професор О.А. Дубова,
д.філол.н., професор Г.П. Мацюк

© Бузько Н.Ю., 2009

Стаття надійшла до редколегії 20.03.09